त्रिशिरास्त्वाष्ट्रः। अग्निः, ७-९ इन्द्रः। त्रिष्टुप्

प्र केतुना बृहता यात्यग्निरा रोदसी वृषभो रोरवीति।
दिवश्चिदन्ताँ उपमाँ उदानळपामुपस्थे महिषो ववर्ध॥ १०.००८.०१

बृहता- महत्या। केतुना- प्रज्ञया। अग्निः- सर्वभूतहितक्रतुप्रतीकपावकः। प्र- प्रकर्षेण। याति- गच्छति। वृषभः- वर्षकः सन्। रोदसी- द्यावापृथिव्यौ। रोरवीति- गर्जति। दिवः- नभसः। अन्तान्- अवसानान्। उपमान्- समीपान्। उदानट्- व्याप्नोति। महिषः- महात्मा। अपामुपस्थे- मूलशक्तिधारासु। ववर्ध ॥१॥

मुमोद गर्भो वृषभः ककुद्मानस्रेमा वत्सः शिमीवाँ अरावीत्।
स देवतात्युद्यतानि कृण्वन्स्वेषु क्षयेषु प्रथमो जिगाति॥ १०.००८.०२

ककुद्मान् वृषभः- ककुद्म्यनड्वानिव स्थितोग्निः। गर्भः- मूलशक्तिधारासु गर्भभूतः। मुमोद- तुष्टो भवति। अस्रेमा- प्रशस्तः। शिमीवान्- देवाह्वाता। वत्सः- अपां पुत्रः। अरावीत्- शब्दं कृतवान्। सः- असावग्निः। देवताति- यज्ञे। उद्यतानि- उद्यमानि। कृण्वन्- कुर्वन्। स्वेषु- स्वकीयेषु। क्षयेषु- सदनेषु। प्रथमः- मुख्यः। जिगाति- गच्छति ॥२॥

आ यो मूर्धानं पित्रोररब्ध न्यध्वरे दधिरे सूरो अर्णः।
अस्य पत्मन्नरुषीरश्वबुध्ना ऋतस्य योनौ तन्वो जुषन्त॥ १०.००८.०३

यः। पित्रोः- द्यावापृथिव्योः। मूर्धानम्- मुख्यं यज्ञम्। आ- मर्यादया। अरब्ध- आरभते। सूरः- यस्य प्रेरकस्याग्नेः।। अर्णः- जीवोदकम्। अध्वरे- ध्वररहिते सर्वभूतहितकर्मणि। नि दधिरे- उपासका धृतवन्तः। अस्य- एतस्य। पत्मन्- गतौ। ऋतस्य योनौ- ऋतसदने। अरुषीः- रोचमानाः। अश्वबुध्नाः- प्राणमूलाः। तन्वः- सूक्ष्मास्तनूः। जुषन्त- सूक्ष्मदर्शिनः सेवन्ते ॥३॥

उष उषो हि वसो अग्रमेषि त्वं यमयोरभवो विभावा।
ऋतायं सप्त दधिषे पदानि जनयन्मित्रं तन्वे३ स्वायै॥ १०.००८.०४

Dr. Rangani
WEBOLIM

उषउषः- प्रत्युषसि प्रतिविद्यामिति भावः। वसो- हे चित्तवृत्तिस्तम्भकर। वसु स्तम्भे। अग्रम्- मुख्यतया। एषि- प्राप्नोषि। यमयोः- युग्मयोरहोरात्रयोर्दैवमनुष्यप्रज्ञाप्रतीकभूतयोः। विभावा- प्रकाशकस्त्वम्। स्वायै तन्वे- स्वरूपाय। मित्रम्- सुहृदमात्मसूर्यम्। जनयन्- प्रकटयन्। ऋताय- सत्याय। सप्त पदानि- भूर्भुवरादिसप्तपदानि। अन्नप्राणमनोविज्ञानानन्दचित्सदात्मिकाः सप्तभूमिका इत्यरविन्दः। दधिषे- धारयसि ॥४॥

भुवश्चक्षुर्महऋतस्य गोपा भुवो वरुणो यदृताय वेषि।
भुवो अपां नपाज्जातवेदो भुवो दूतो यस्य हव्यं जुजोषः॥ १०.००८.०५

महः- महतः। ऋतस्य- प्रकृतिनियत्यनुस्यूतधर्मस्य। गोपाः- गोप्ता। चक्षुः। भुवः- असि। यत्- यदा। ऋताय- प्रकृतिनियतिम्। वेषि- गच्छसि। तदा। वरुणः- ऋताधिदेवता। भुवः- भवसि। जातवेदः- हे जातप्रज्ञ। अपां नपात्- आधारशक्तिधाराजः। भुवः। यस्य। हव्यम्- चरुपुरोडाशध्यानभावनात्मकं हव्यम्। जुजोषः- सेवसे तस्य। दूतः। भुवः- भवसि ॥५॥

भुवो यज्ञस्य रजसश्च नेता यत्रा नियुद्भिः सचसे शिवाभिः।
दिवि मूर्धानं दधिषे स्वर्षां जिह्वामग्ने चकृषे हव्यवाहम्॥ १०.००८.०६

यत्र। शिवाभिः- मङ्गळैः। नियुद्भिः- अश्वैः प्राणैः। सचसे- सङ्गतो भवसि तत्र। यज्ञस्य- देवपूजायाः सङ्गतिकरणस्य दानस्य। रजसश्च- लोकस्य च। नेता। भुवः। स्वर्षां- स्वर्गसंभक्तारम्। मूर्धानम्- मुख्यमात्मसूर्यम्। दिवि- चित्ताकाशे। दधिषे- धारयसि। अग्ने। जिह्वाम्- भवदीयां ज्वालाम्। हव्यवाहम्- हविषां वोढ्रीम्। चकृषे- करोषि ॥६॥

अस्य त्रितः क्रतुना वव्रे अन्तरिच्छन्धीतिं पितुरेवैः परस्य।
सचस्यमानः पित्रोरुपस्थे जामि ब्रुवाण आयुधानि वेति॥ १०.००८.०७

त्रितः- तिरस्कृताज्ञान उपासकः। अस्य- एतस्य। परस्य- उत्तमस्य। पितुः- पालकस्येन्द्रस्येशनाधिदैवतस्य। एवैः- रक्षाशक्तिभिः। अन्तः- हृदि। धीतिम्- धारणाम्। इच्छन्- कामयमानः। क्रतुना- स्वसङ्कल्पेन। वव्रे- तामेव धारणां वृतवान्। पित्रोरुपस्थे-

Dr. Ranganji
WEBOLIM

द्यावापृथिव्योर्मध्ये। सचस्यमानः- सेव्यमानः। जामि- इन्द्रानुरूपं मन्त्रम्। ब्रुवाणः। आयुधानि- बन्धभेदकप्रहरणानि। वेति- गच्छति ॥७॥

स पित्र्याण्यायुधानि विद्वानिन्द्रेषित आप्त्यो अभ्ययुध्यत्।
त्रिशीर्षाणं सप्तरश्मिं जघन्वान्त्वाष्ट्रस्य चिन्निः ससृजे त्रितो गाः॥ १०.००८.०८

सः- असौ। आप्त्यः- आप्तहितकारीति वैदिककोशः। आयुधानि- बन्धभेदप्रहरणानि। विद्वान्- जानन्। इन्द्रेषितः- ईशनाधिदैवतप्रेरितः। अभ्ययुध्यत्- युयोध। सप्तरश्मिम्- सप्तरश्मिसंपन्नम्। सप्तभूमिकाज्ञानान्येव सप्तरश्मयः। अन्नप्राणमनोविज्ञानानन्दचित्सदात्मिकानां सप्तभूमिकानां ज्ञानभूता ये सप्तरश्मयः ते सर्वे यस्मिन् बद्धाः पिहिता इव दृश्यन्ते तं सप्तरश्मिम्। त्रिशीर्षाणम्- अन्नप्राणमनोभूतभूर्भुवःसुवरात्मकशीर्षत्रययुक्तं बन्धनमुपाधिं वा। जघन्वान्- विनाशितवान्। त्रितः- तिरस्कृताज्ञान उपासकः। त्वाष्ट्रस्य- त्वष्टुस्तनूकरणदेवताया आत्मसूर्यादेव जातस्य आवरणस्य। आवरणमपि आत्मचैतन्याज्जातमेव। मत्तः स्मृतिर्ज्ञानमपोहनमिति गीतासु यथा। गाः- बन्धने स्थितान् सप्तरश्मीन्। चित्- एव। निः ससृजे- बन्धनाद्बहिर्निःसारितवान् ॥८॥

भूरीदिन्द्र उदिनक्षन्तमोजोऽवाभिनत्सत्पतिर्मन्यमानम्।
त्वाष्ट्रस्य चिद्विश्वरूपस्य गोनामाचक्राणस्त्रीणि शीर्षा परा वर्क्॥ १०.००८.०९

भूरि- प्रभूतम्। ओजः- बलम्। उदिनक्षन्तम्- व्याप्नुवन्तम्। मन्यमानम्- अहङ्कारयुक्तमावरणात्मकं बन्धकम्। सत्पतिः- ऋषीणां हृदि सन्मात्रस्य ब्रह्मणः पालकः। इन्द्रः- ईशनाधिदेवः। अभिनत्- बिभेद। गोनाम्- सप्तरश्मीन्। आचक्राणः- बन्धानान्निःसारयन्। त्वाष्ट्रस्य- आत्मसूर्यादेव जातस्य। विश्वरूपस्य- स्थूलजगन्मयस्यावरणस्य। त्रीणि शीर्षा- अन्नप्राणमनोभूतभूर्भुवःसुवरात्मकबन्धनानि। परा वर्क्- वृक्णवान् छिन्नवान् ॥९॥

Dr. Rangani
WEBOLIM